

Introducere : coșmarul european

Se apropie sfârșitul Europei.

De douăzeci și cinci de ani, oamenii de stat americani și europeni tot vorbesc despre realizarea unei Europe „unite, libere și trăind în pace” – o viziune nobilă și importantă. Și totuși, acest obiectiv e un vis a cărui împlinire pare tot mai puțin posibilă. Decizia Marii Britanii de a ieși din Uniunea Europeană, o mișcare fără precedent din partea unui stat membru, a declanșat destrămarea lentă a blocului, dând curaj forțelor naționaliste de pe tot continentul. În Grecia, coaliția de extremă stângă SYRIZA contribuie la agravarea problemelor economice ale țării. În Ungaria, prim-ministrul naționalist de dreapta Viktor Orbán e preocupat să construiască o „democrație iliberală”, în timp ce un partid neonazist împinge guvernul lui tot mai mult spre extreme. Un val migrator uriaș din Orientul Mijlociu agravează tensiunile deja existente cu comunitățile musulmane, iar zona euro, la aproape un deceniu după criza economică din 2008, continuă să înregistreze o creștere aproape zero. Rusia, proaspăta autoare a primei anexări teritoriale prin forță pe continentul european de la al Doilea Război Mondial încoace, uimește prin faptul că își tot sporește forțele militare și vorbește degajat despre recurgerea la armament nuclear împotriva unor membri ai NATO.

Titlul acestei cărți nu proorocește dizolvarea unui continent sau dispariția unei instituții supranaționale precum UE, deși cea de-a doua este o posibilitate reală. Suntem însă pe cale de a deveni martorii sfârșitului Europei așa cum am cunoscut-o în ultimele șapte decenii : un loc al păcii, stabilității, prosperității, cooperării, democrației și armoniei sociale. Astăzi, Europa se destramă ; este tot mai nedemocratică, stagnează din punct de vedere economic,

Respectiv, este amenințată de toate tipurile de extremiști, de la stânga iliberală la dreapta autoritaristă, și înaintează lent pe calea cândva de neconceput a războiului. În unele privințe, frământările geopolitice din regiune evocă anii 1930 plini de pericole.

Aproape nimeni nu a anticipat că, în 2014, Rusia va fi autoarea primei ocupații teritoriale în Europa de după al Doilea Război Mondial. Cei care au emis avertismente în această privință, invocând semnul rău prevestitor al invadării Georgiei de către Moscova în 2008, au fost respinși drept paranoici de pe vremea Războiului Rece sau rusofobi provinciali. Și mai puțini s-ar fi gândit că va mai putea avea loc un război real, cu schimburi de focuri, care a făcut circa 10.000 de victime, inclusiv aproape 300 de oameni care mergeau în vacanță cu avionul, traversând spațiul aerian din estul Ucrainei. Dar, pe de altă parte, puțini s-ar fi gândit în 1904 – epoca de aur a lui Einstein și Klimt, Mahler și Freud, Gropius și Debussy – că peste zece ani continentul european va fi aruncat într-un abator al distrugerii mecanizate și că se va confrunta cu o catastrofă și mai cumplită la nici trei decenii după aceea.

Faptul că Europa este din nou un punct fierbinte global contrazice cele mai multe dintre ideile vehiculate ani la rând de factorii de decizie occidentali și de majoritatea specialiștilor în afaceri externe. Nu a trecut mult de când preamăreau Europa drept culme a realizărilor omenirii, o superputere pacifistă social-democrată ce putea rivaliza cu Statele Unite. În 2002, Charles Kupchan, director pe probleme europene în Consiliul de Securitate Națională al lui Bill Clinton și al lui Barack Obama, a publicat *The End of the American Era : U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-First Century*. Conform predicțiilor lui Kupchan, principala rivală a Americii în ceea ce privește influența mondială nu avea să fie China, ci „o Europă integrată, care se va afirma ca o contrapondere a Statelor Unite”. Doi ani mai târziu, în *Visul european. Despre cum, pe tăcute, Europa va pune în umbră „visul european”*, Jeremy Rifkin lauda „bogata diversitate multiculturală” a Europei în defavoarea Americii ca „creuzet”, „cooperarea și consensul” în stil european în detrimentul „ignorării celorlalți în abordarea americană a politicii externe” și „relaxarea și chiar lenevia” europene vizavi de obiceiurile ambițioase legate de muncă

Respectiv, ale americanilor. La doar un an după ce Rifkin și-a consemnat predicția conform căreia Europa „va eclipsa” America, Mark Leonard s-a lăudat că „Europa, pe tăcute, a redescoperit printre fundamentele ei un model revoluționar pentru viitor și o alternativă la puterea dură americană” în cartea sa intitulată neinspirat *Why Europe Will Run the 21st Century* [De ce Europa va domina secolul XXI].

Deși evenimentele recente au dovedit că aceste previziuni au fost cel puțin eronate, semne că există anumite probleme sunt vizibile de ceva timp. Criza financiară a Europei, ce durează de aproape un deceniu, demonstrează că vechiul model al statului bunăstării sociale nu e sustenabil. Faptul că mii de tineri devin adepți ai Statului Islamic arată că ideile europene referitoare la multiculturalism sunt în mare măsură o iluzie. Războiul Rusiei împotriva unei țări europene contrazice convingerea cândva predominantă conform căreia Moscova ar putea să joace un rol constructiv, și nu distructiv în afacerile mondiale. Un continent considerat de mulți drept un „exportator de securitate”, binecuvântat cu o *Pax Europa* demnă de invidiat, se transformă într-o zonă de instabilitate, în care episoadele de violență teroristă și debandadă politică devin rapid ceva obișnuit.

În timp ce citiți aceste rânduri, Europa trece prin frământări mai mari decât tot ce a trăit de decenii bune. La doar cinci ani după ce a primit Premiul Nobel pentru Pace, Uniunea Europeană, unul dintre cele mai ambițioase proiecte politice din istorie, se năruie. Convergența mai multor crize – aproape zece ani de creștere economică zero, renașterea Rusiei, extremismul islamic în creștere și cel mai mare val migrator de la sfârșitul anilor 1940 încoace – îi amenință chiar existența. Aceste forțe centrifuge scot la lumină o serie de fisuri în interiorul Europei. Imaginați-vă continentul pe o axă x - y . Axa verticală, mergând aproximativ „de la Stettin la Trieste”, cum a descris Winston Churchill Cortina de Fier, desparte o Europă de Est care cere o politică mai dură împotriva Rusiei de o Europă de Vest care dorește reconciliere. De asemenea, jumătatea estică se opune cu vehemență insistenței Germaniei ca Europa să absoarbă mai bine de un milion de migranți africani și din Orientul Mijlociu. Axa orizontală desparte

Respectiv, țările atente la buget din nordul Europei de economiile mai risipitoare din sud. Marea Britanie, mai detașată de afacerile continentale decât în oricare alt moment de când a intrat în Comunitatea Economică Europeană (precursoarea UE) în 1973, abia dacă se încadra în diagramă, chiar înainte să voteze pentru ieșirea din UE în iunie 2016.

Ceea ce părea cândva ireversibil – integrarea politică și economică tot mai mare pe un continent unde conflictul armat fusese aruncat în coșul de gunoi al istoriei, alături de ideologii totalitare precum comunismul și fascismul – se conturează azi ca o etapă istorică trecătoare. S-au reînstituit controale la frontiere acolo unde lipsiseră decenii la rând. O succesiune de evenimente cu efecte transformatoare violente, de la invadarea Ucrainei de către Rusia până la atacuri teroriste islamiste spectaculoase, alături de fenomene cu efecte transformatoare mai profunde, precum ieșirea Marii Britanii din UE și ascensiunea „democrațiilor iliberale” în țări precum Ungaria și Polonia, pun sub semn întrebării stabilitatea continentului în viitor. Beneficiind de pe urma dezordinii și incertitudinii, partide politice populiste de pe întregul continent înregistrează victorii electorale constante, un semn al oboselii tot mai mari cauzate de creșterea tehnocratică a democrației liberale. Aceste forțe naționaliste, antiamericane, adesea rasiste și antisemite evocă tradițiile cele mai detestabile ale Europei. Diferite mișcări de stânga și de dreapta – cărora nu mai este corect să le adăugăm calificativul „extrem”, dată fiind popularitatea lor – promit întoarcerea la un trecut idealizat, prin eforturile unor bărbați (și femei) puternici. Descurajați de incapacitatea guvernelor lor de a gestiona un număr mare de probleme, europenii pun sub semnul întrebării înseși legitimitatea și eficacitatea democrației liberale și fac apel la strigătele agitatorilor, care promit, indiferent de presupusele lor diferențe politice, reînstituirea unei epoci anterioare izgonirii din Rai, care ar fi existat înainte de integrarea Europei, când viața era mai ușoară, mai ieftină și mai sigură. Chiar dacă aceste ecouri sunt în limbi diferite, strigătul la raliere este același. Ágnes Heller, filosof liberal maghiar, deplânge slaba „toleranță la frustrare” a europenilor și faptul că, „în vreme de criză, ei se îndreaptă inevitabil spre dictatori”¹.

Declinul democratic al Europei oglindește o tendință mondială : 2015 a fost al nouălea an consecutiv de declin sub aspectul libertății globale, așa cum o măsoară Freedom House, gardianul drepturilor omului.

Problemele descrise în volumul de față au în comun pierderea credinței în valorile umaniste universale ale ceea ce am putea numi ideea europeană. „Ideea europeană nu este o emoție primară, ca patriotismul sau etnicitatea”, observa scriitorul vienez Stefan Zweig în 1934, „ea nu se naște dintr-un instinct primitiv, ci din percepție ; nu este rezultatul unei fervori spontane, ci rodul maturat lent al unui mod de gândire mai elevat”². Cândva, această idee avea multă forță. Imediat după al Doilea Război Mondial, când Europa era divizată, atât stânga, cât și dreapta politică prețuiau ceea ce avea Occidentul și râvnea Estul : un mediu al libertății politice și economice, deschidere religioasă (chiar dacă aluneca adesea până la indiferență religioasă) și pace. Această viziune nu a fost transpusă în realitate atât de ferm sau de onest cum le place europenilor să pretindă că a fost : securitatea lor a fost obținută cu ajutorul unor forțe militare pe care nu au trebuit să le plătească, iar oamenii de alte rase și religii au fost tolerați cu condiția să stea la locul lor. Chiar și așa, a existat un consens larg, chiar dacă în linii mari, cu privire la un set de acorduri și valori comune.

Acum însă acest consens este pus la încercare și, în unele locuri, distrus. Unii nu l-au acceptat niciodată ; pentru alții a fost satisfăcător numai în măsura în care nu au fost nevoiți să riște prea mult ca să-l mențină. Anumite provocări externe care ar fi putut avea un efect integrator – ca migrația și agresivitatea Rusiei – au, în schimb, un efect dezintegrator. Totuși, declinul Europei poate fi atribuit în mare parte unor factori indigeni, și nu exogeni. Stagnarea economică, populismul, dezamăgirea față de democrația liberală și tensiunile sociale tot mai mari vor duce Europa în starea de vulnerabilitate pe care o urmărește Vladimir Putin. Întrebați dacă este „esențial” să trăiască „într-o țară guvernată democratic”, doar circa 40% dintre europenii născuți în anii 1980 răspund afirmativ³. În consecință, partidele populiste autoritariste (deopotrivă de stânga și de dreapta) dețin aproape 20% din locuri în parlamentele naționale europene, aproape dublu față de cât dețineau

cu treizeci de ani în urmă, și sunt reprezentate în o treime din guvernele europene⁴. Astăzi, europenii trebuie să se întrebe : cât de mare este devotamentul lor față de Europa ? Ce sunt dispuși să sacrifice pentru a menține cel mai mare experiment de cooperare politică din istoria omenirii ?

Deși evenimentele din ultimii câțiva ani arată clar că Europa ar trebui să redevină preocuparea principală a politicii externe americane, Washingtonul își îndreaptă atenția în altă parte. După terminarea Războiului Rece, America a devenit interesată de Orientul Mijlociu, de Asia și de alte regiuni. Considerând că Europa era în sfârșit și pentru totdeauna „stabilă”, decidenții politici și-au pierdut interesul față de ea, o tendință ce a devenit și mai pronunțată după atacurile de la 11 septembrie. Această atitudine de mulțumire față de situația Europei s-a răspândit în timpul administrației lui Barack Obama, primul președinte posteuropăean al Americii, în sensul că, în viziunea lui asupra lumii, acest continent nu a ocupat niciodată locul de frunte pe care l-a avut în viziunea predecesorilor săi. Într-un discurs ținut la Tokyo în 2009, Obama s-a declarat „primul președinte din Pacific al Americii”, un titlu dobândit datorită copilăriei petrecute în Indonezia și Hawaii și care urma să ia o formă politică tangibilă prin decizia sa intens mediatizată de „pivotare” spre Asia a resurselor militare și diplomatice americane. „Aici vedem viitorul”, a declarat Obama în parlamentul australian în 2011, mesajul implicit fiind acela că alte părți ale lumii, pe care nu le menționa, reprezentau trecutul. Sub conducerea lui Obama nu au mai existat inițiative europene ambițioase similare Planului Marshall sau lărgirilor UE și NATO întreprinse de predecesorii lui la sfârșitul anilor 1990 și în anii 2000.

Și totuși, tocmai când evenimentele demonstrează că implicarea Americii este indispensabilă, consensul bipartit cu privire la angajamentul față de Europa se erodează. În timpul campaniei pentru câștigarea președinției Statelor Unite, Donald Trump a denigrat în mod repetat NATO, declarând-o „depășită”, a pus sub semnul întrebării obligațiile Americii prin tratat de a-și apăra aliații din Europa de Est și a avut numai lucruri pozitive de spus despre Vladimir Putin (aspect caracteristic al unei atitudini favorabile